

Elemente de civilizație medievală românească în bazinul Tisei superioare – după *Diplomele maramureșene*

Prof. univ. dr. Nicolae IUGA

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad

Departamentul de Științe Socio-Umane

e-mail: nicolaeiuga@yahoo.com

Abstract:

“The Maramuresh’s Diplomas” is the name for a set of documents written in Latin by the Royal Chancellery of Hungary during the XIV and the XV centuries. These documents mainly refer to the Romanians from the Maramuresh area.

From these “Diplomas” we find out most interesting things about the Romanian medieval civilization in the superior course of the river Tisa. Romanians here were noblemen and organized in small military factions fought along European kings in the battles of Vidin (1396) and the battle to defense Constantinople (1453). Romanians from Maramuresh had their own justice system different from the Hungarian one and their ecclesiastical institution equivalent to a Bishop: The Peri Monastery where at the beginning of the XV century fragments from the Holy Bible was translated into Romanian.

Key words: The Maramuresh, Romanian nobleman, Romanian judicial custom, The Constantinopolitan Stavropigy.

*

Sintagma *Diplome maramureșene* semnifică un corpus de documente medievale scrise în limba latină între anii 1300 – 1500, referitoare la românii din vechea Țară a Maramureșului, așa cum aceste documente au fost colecționate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și publicate de către acad. Ioan Mihalyi de Apșa (1844-1914) sub titlul *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Tipografia lui Mayer și Berger, Maramureș – Sziget, 1900.

Colecția de *Diplome* publicată de către dr. Ioan Mihalyi la Sighetu Marmăției în anul 1900 este un impunător volum legat în piele, de 676 pagini și conținând în transcriere un număr de 364 de documente, în majoritatea lor (209 la număr) *Diplome* propriu-zise, adică acte emise de către Cancelaria regală medievală maghiară, scrise pe pergament cu litere de aur, prin care regele dona moșii sau recunoștea pentru nobilii români din Maramureș dreptul de posesiune asupra unor moșii, dimpreună cu satele aparținătoare.

Importanța istoriografică deosebită a acestor documente a fost sesizată imediat, inclusiv în Regatul României. Iosif Vulcan, Nicolae Iorga sau Ion Russu-Șirianu (nepotul lui Ion Slavici) îl vizitează pe Ioan Mihalyi la Sighet, iar B.P. Hașdeu, I. Calinderu și Dimitrie Sturdza încep cu el o vastă corespondență, interesantă în sine și din alte puncte de vedere. Academia Română de la București premiază *Diplomele maramureșene* cu Premiul „Năsturel-Herescu” pe anul 1900, (distingție însemnată în epocă, acordată lui Vasile Alecsandri, dar refuzată lui I.L. Caragiale), iar autorul, Ioan Mihalyi de Apșa, este ales membru corespondent al Academiei Române în ședința din 2 aprilie 1901, în baza unei propuneri formulate de Vicențiu Babeș. Revista „Familia”, în nr. 12/1901, publică procesul verbal al acestei ședințe.

Faptul că aceste Diplome scrise în latina medievală pe pergament s-au păstrat în original, în număr mare, timp de cinci – șase sute de ani, până în pragul secolului XX, se explică prin aceea că garantau drepturile de proprietate asupra pământurilor și erau utilizate în procesele de succesiune, partaj etc., prin urmare erau ținute cu mare grijă de către deținătorii lor.

*

Desigur, mai întâi va trebui să prezentăm succint împrejurările în care au fost emise Diplomele, împrejurări care pot fi deduse cu ușurință din chiar conținutul acestor documente.

Pe de o parte: în anul 1301 se stinge din viață, fără a lăsa urmași, regele maghiar Andrei al III-lea, ultimul reprezentant al dinastiei arpadiene. După șapte ani de pustiitoare lupte interne pentru putere, izbutește să se încoroneze reprezentantul unei dinastii străine, Carol Robert de Anjou, dar nu cu coroana Sfântului Ștefan, care era păstrată de către o facțiune politică rivală, ci cu o coroană improvizată ad-hoc ceea ce a dus la prelungirea luptelor interne cu încă vreo zece ani. În aceste împrejurări românii din Maramureș, „reprezentând o comunitate etnică omogenă și compactă formată din peste o sută de sate dispuse pe o suprafață de aproximativ 10.000 kmp de o parte și de alta a Tisei superioare, și constituind firește un potențial militar considerabil în epocă, au dat concursul pretendentului angevin la tronul maghiar, determinând într-o măsură importantă cursul evenimentelor” [1]. După consolidarea puterii sale, Carol Robert de Anjou conferă o serie de Diplome unor căpetenii militare (cnezi) dintre români. Așa este, de exemplu, Diploma dată la 1326 cneazului român Stanislav de Strâmtura (sat existent și azi pe Valea Izei), numindu-l pe acest cneaz „statornic credincios sprijinitor al său și al sfintei sale Coroane” („...fidelitatis sue constanciam et devocionem sinceram quam ad nos et sacram coronam regiam”), menționând apoi că el, Regele, vrea să-l răsplătească „cu regească

răsplată, pentru slujbele sale credincioase, atât de multe și atât de mari” („...volentes pro tot et tantis fidelitatis sue servicys, ipsum regis prosequi cum favore”) [2]. Diplomele date la începutul secolului la XIV-lea, de către regii maghiari, gratifică serviciile militare ale cnezilor români și recunosc fără excepție nobilitatea românilor, precum și dreptul acestora de a percepe dări fără amestecul judecății regești, ci după „obiceiurile și legile proprii” („more et lege nobilium percipiendam” – idem).

Pe de altă parte: spre sfârșitul secolului al XIV-lea expansiunea otomană a atins marginile Europei. Statele feudale europene au organizat expediții antiotomane, la care au participat și nobili români din Maramureș, cu suitele lor. Aceștia și-au dovedit vitejia, începând cu lupta de la Vidin (1365) și până la apărarea Constantinopolului (în 1453). Diplomele date în aceste împrejurări, unele scrise chiar pe câmpul de luptă („Datum in descenso nostro campestri...”), cum sunt cele emise la 1453 de către Iancu de Hunedoara, le laudă actele de vitejie, recunoscându-le totodată titlurile nobiliare și posesiunile, cu mențiunea expresă că își stăpânesc moșiile „la fel ca și strămoșii lor, dintotdeauna și din vechime” („...quomodo eorundem praedecessores semper et ab antiquo possedissent.”) [3].

Expresia „ab antiquo” (= din vechime) merită o succintă examinare separată. Aceasta apare frecvent în Diplome, în mod izolat sau circumscrisă adverbial. Am citat mai sus din Diploma dată de către Iancu de Hunedoara cnezilor Dan și Șușca de Săcel. Tot Iancu de Hunedoara emite la 1 iunie 1453 o Diplomă pentru cnezii Petru și Nan de Vișeu, în care sintagma „ab antiquo” apare într-un chip mai determinat. Anume, aici se scrie: „ab antiquo et temporibus divorum regum veri, legitimi et perpetui kenezzy fuissent” [4]. Asta înseamnă că acești Petru și Nan, respectiv predecesorii lor au fost cnezi adevărați, legitimi și perpetui (fără întrerupere) „ab antiquo”, adică dintr-o vechime indeterminată și imemorială. Apoi, imediat se mai spune că ei sunt din neam de cnezi și dintr-un timp determinat, din timpul regilor sfinți („divorum regum”), adică de pe vremea dinastiei arpadiene anterioară secolului al XIV-lea. Regii acestei dinastii au fost canonizați ca sfinți, deoarece au teritorializat și civilizat (creștinat) triburile ungare. Numai așa se poate explica de ce românii din Maramureș au fost considerați de către regalitatea ungară din secolele XIV – XV ca fiind nobili și autohtoni, în timp ce aparținătorii de alte etnii, slavii sau teutonii din proximitatea nord-vestică a Maramureșului erau numiți „oaspeți regali”, veniți sau aduși de altundeva în vederea colonizării. Diplomele din secolul al XIV-lea se referă la cele 104 sate românești din Maramureș ca la așezări care există deja „ab antiquo”, iar atunci când scriu despre orașele de oaspeți regali, cinci la număr (Hust, Vișk, Teceu, Câmpulung și Sighet), vorbesc despre

întemeierea acestora, „ab condita”, la o dată menționată precis și ulterioară anului 1300.

*

Tot din *Diplomele Maramureșene*, mai aflăm și dovezi asupra faptului că românii din Maramureș aveau cutume juridice proprii și un sistem de drept principial diferit, în anumite privințe, față de cel practicat în restul regatului maghiar. Există un fapt, relatat succesiv în mai multe documente, în speță un conflict izbucnit dintr-o încercare de aplicare a două principii juridice contradictorii.

Anume, pe la 1389, Costea, fiul lui Dragoș de Giulești, moare fără a avea urmași și lasă printr-un testament surorii sale Stana dreptul de proprietate asupra moșiilor sale, obținând de la Cancelaria regală și o Diplomă în acest sens, faptul fiind posibil potrivit cu sistemul de drept maghiar. Așa cum arată și istoricul Radu Popa, din punctul de vedere al Cancelariei regale, cele două drepturi aveau îndreptățire egală, ambele fiind drepturi nobiliare [4]. Dar, după dreptul cutumiar românesc, moșiile nu puteau fi transmise în linie feminină, în consecință la moartea lui Costea acestea sunt ocupate de către verii săi, nu de către sora sa Stana.

O jumătate de veac mai târziu, pe la 1442, un fiu al Stanei, Petru Gherheș revendică moșiile în cauză și merge la rege, unde invocă Diploma dată unchiului său Costea la 1389. Regele dictează o soluție de compromis: Pop Nan, descendent colateral al lui Dragoș, dar în linie masculină, posesor al moșiei Breb, urma să-i cedeze lui Gherheș două treimi din această moșie. Pop Nan se opune, iar Petru Gherheș se plânge din nou regelui. Atunci regele trimite la fața locului pe un împuternicit al său, un fel de executor judecătoresc cum ar veni azi, pe comitele Andrei de Thar însoțit de o puternică escortă militară, cu însărcinarea să-l introducă pe Petru Gherheș în posesiunea moșiei Breb. Atunci Pop Nan își adună și el oameni înarmați. Interesant este că de partea lui Pop Nan nu vin numai oamenii săi, ci mai mulți cnezi din aproape tot Maramureșul, împreună cu suitele lor înarmate. Nu era doar un litigiu obișnuit între doi proprietari de moșii, ci problema era, pentru toți nobilii din Maramureș, de a-și apăra „obiceiurile și legea țării”. Regele este informat că s-au ridicat împotriva trimisului său următorii nobili români: Mihai de Giulești, Mihai Stoica și Mănăilă, fiii lui Augustin, Augustin, fiul lui Ștefan Pop, Iuga și Negrea, nobili de Ferești, de asemenea Șteț și Petru, fiul lui Toader și Mihai, nobili de Berbești, de asemenea Ioan, fiul lui Radu, și Mich nobilul, de asemenea Mihai și Șandru, nobili de Călinești, de asemenea Anton de Câmpulung (cetate de oaspeți regali!), de asemenea Gheorghe și Mihai, fiii lui Ștefan împreună cu iobagii lor („cum ipsorum iobagionibus”), de asemenea Danci cu iobagii săi, de asemenea Ioan de Văleni, de asemenea Iuga de Călinești... „toți cu mână armată și în forță”

(„manibus armatis et potentiariis”) [5]. Aceștia încercuiesc corpul expediționar regal și pe însuși trimisul regelui, comitele Andrei de Thar și îl amenință cu uciderea prin săgetare („sagitas sua contra ipsos videlicet Andream de Thar comitem emittere volens”) [6].

După acest incident, regele Ladislau îl convoacă pe Pop Nan la judecata sa, dar acesta nu se prezintă și nici nu trimite pe nimeni să-l reprezinte. Doi ani mai târziu, în primăvara anului 1444, regele împuternicește pe magistrații Comitatului Maramureș să judece această cauză la Sighet. Aici, la judecată, se prezintă Pop Nan, dar nu singur, ci însoțit și de un alt nobil, Petru Panc de Crăciunești, împreună cu suitele lor, și înarmați ca de luptă, cu: „scuturi, săbii, lănci și alte felurite arme” („manibus armatis, videlicet clypeis, gladys, lanceys et armorum generibus”). Aici, nobilii români înfruntă încă o dată autoritatea regală proferând chiar, după câte se poate deduce din document, injurii și amenințări: „... șezând noi în Scaunul de judecată, nouă ne-au grăit vorbe necuviincioase” – așa este informat regele de către magistratul Comitatului („in sede nostra judiciare, nos verbis illicitis verberaverunt”) [7].

După această repetată opoziție în forță, regele renunță să-l mai susțină pe Petru Gherheș, în ceea ce privește introducerea sa în posesiune. În cursul acestui litigiu, care a durat mai bine de o jumătate de secol, a învins principiul juridic local românesc („Jus valachicum”) împotriva principiului juridic regal maghiar.

*

Un alt element deosebit de important de civilizație românească pe cursul superior al Tisei îl constituie ridicarea Mănăstirii de la Peri, în 14 august anul 1391, la rangul de Stavropighie a Patriarhiei de la Constantinopol, investită practic prin aceasta cu prerogative episcopale. Este cea mai veche instituție de nivel episcopal a Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Gramata Patriarhală, redactată în limba greacă, a fost înmănată de către Patriarhul Ecumenic Antonie personal voievozilor maramureșeni Balc și Drag, pe care îi numește „frați de prea bun neam” („bene beateque progeniti”), care au făcut în acest scop un drum până la Constantinopol. Textul grecesc a fost tradus în limba latină un secol mai târziu, anume la anul 1494, spre a fi comunicat Cancelariei regale maghiare. În Colecția Mihalyi este publicată versiunea latină a documentului [8].

Prin această Gramată a Patriarhiei Ecumenice, egumenul Pahomie de la Perii Maramureșului (pe malul drept al Tisei, azi în Ucraina, la aprox. 10 km în aval de Sighet) era numit exarh peste ținuturile supuse Mănăstirii: Sălaj, Medieș (Sătmar), Ugocia, Bereg, Almaș (Bihor) – după cum se vede o jurisdicție de o întindere considerabilă. În acest spațiu, egumenul Pahomie avea dreptul de a sfinți biserici, de a strânge dări, avea autoritate deplină asupra preoților, avea dreptul să judece și să cerceteze judecățile bisericesti

făcute de către preoți (ca instanță de apel), după cum avea obligația să-i învețe cele folositoare spre mântuire, precum și obligația de a pomeni numele patriarhului ecumenic la sfintele slujbe, în mănăstire și în toate bisericile de sub autoritatea sa [9]. Mănăstirea Peri a funcționat cu acest statut, de Stavropighie patriarhală și de Exarhat, mai bine de un secol, până când statutul său a fost treptat limitat și uzurpat de către Episcopia de la Muncaci [10]. Existența acestei mănăstiri a încetat definitiv pe la începutul secolului al XVIII-lea, în contextul ofensivei uniute, care a s-a întins și în Maramureș.

Dar poate că cel mai important rezultat al existenței Mănăstirii Peri îl constituie traducerea unor cărți de slujbă în limba română, pe la începutul sec. al XV-lea. Ar părea îndreptățit să se pună întrebarea: de ce atunci și de ce la Peri? Cei mai de seamă învățați istorici și lingviști ai noștri, de la Nicolae Iorga și Sextil Pușcariu la Al. Propocopovici și Nicolae Drăganu, susțin că faptul s-a produs sub influență husită [11]. După cum se știe, reformatorul religios și scriitorul ceh Jan Hus a fost condamnat pentru erezie și ars pe rug la anul 1415, eveniment care a condus la declanșarea războaielor husite, care au avut ecouri inclusiv în Transilvania (Răscoala de la Bobâlna). Una dintre ideile considerate eretice ale lui Hus era aceea că Biblia și cărțile de slujbă trebuie traduse în limba poporului, el însuși scriind în ultimii ani ai vieții sale exclusive în limba cehă. Influența ideilor husite pare singura plauzibilă pentru a explica împrejurarea că o serie de cărți de slujbă au fost traduse pentru prima oară în limba română în nord-vestul Transilvaniei, respectiv în Maramureș, cărți din care s-au păstrat doar unele fragmente, cunoscute ulterior sub numele de texte maramureșene sau texte rotacizante. Potrivit istoricului Nicolae Iorga, aceste cărți, *Apostolul* și *Psaltirea*, au fost traduse la Mănăstirea din Peri între 1434-1437 [12]. Acestea ar sta la baza Codicelui de la Voroneț (fragmente de Tetraevangheliar) de la început de secol al XVI-lea, precum și la baza *Psaltirei* și *Apostolului* tipărite de către Coresi în Șcheii Brașovului, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Principala dovadă este că Textul de la Voroneț și tipăriturile lui Coresi conservă particularități dialectale maramureșene, între care rotacismul este citat ca exempli gratia.

*

Existența corpului de documente medievale numite generic “Diplome Maramureșene” are o importanță deosebită pentru istoriografia românească regională, cât și pentru istoriografie în genere.

Aici se vorbește despre românii din Maramureș, începând cu anul 1300, ca fiind autohtoni și ca având statut de nobili, cu puternice elemente de civilizație și cultură spirituală proprii, sistem juridic propriu și organizare religioasă ortodoxă proprie.

Această realitate istorică de necontestat răstoarnă categoric și peremptoriu ipoteza subiectivă, interesată din punct de vedere ideologic, dar

aberantă factual și ideatic, potrivit căreia românii din Transilvania ar fi fost păstori seminomazi, care nu au avut o civilizație și o cultură proprie decât relativ târziu, în secolul al XVIII-lea, în contextul trecerii forțate a unei părți dintre ei la unirea cu Biserica Catolică.

Bibliografie:

- Iuga, Nicolae, *Despre Diplomele Maramureșene (2)*, în rev. „Astra”, Brașov, nr. 2/1987
- Mihalyi, Ion, *Diplome Maramureșene din sec. XIV și XV*, Tip. Mayer și Berger, Sziget, 1900, p. 6-7
- Mihalyi, I., *Diplome Maramureșene*, Sziget, 1900, p. 366
- Popa, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Ed. Academiei, București, 1970, p. 185
- Mihalyi, I., *Diplome Maramureșene*, Szighet, 1900, p. 321
- Mihalyi, I., *Diplome Maramureșene*, Sziget, 1900, p. 322
- Mihalyi, I., *Diplome Maramureșene*, Sziget, 1900, p. P. 330
- Mihalyi, I., *Diplome Maramureșene*, Sziget, 1900, p. 109-111
- Mihalyi, I., *Diplome Maramureșene*, Sziget, 1900, p. 111
- Mihalyi, I. *Diplome Maramureșene*, Sziget, 1900, p. 606-608
- Bota, Ion, *Maramureșul – leagănul primelor scrieri în limba română*, în: Maramureș, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 1996, p. 38-46.